

Irena Wygodzka

Leánykori név

Beitner

Születési hely

Magdeburg, Németország

Születés éve

1922

Halál helye

Varsó, Lengyelország

Halál éve

2014

Családi háttér

A nevem Eni Wygodzka, leánykori nevemen Beitner. Hivatalos iratokban az Erna név szerepelt, ám a barátok és a család is Eninek szólított. Az egyik unokatestvérem Koziula-nak nevezett el (a lengyel „koza”, azaz kecske szóból), mivel nyughatatlan vadóc voltam... Irena csak azután lettem, hogy 1947-ben visszatértem Lengyelországba.

Irena édesapjával, Herman Beitnerrel 1935

Apa családjá Dąbrowa Górnicza-i volt, anyá Będzinből származott. Apám oldaláról egyetlen nagyapáról van emlékem. A nagyszüleimnek vasedény boltjuk volt. Családi vállalkozás lehetett. Anyám leánykori neve Londner. Az ő szülei fiatalon haltak meg, egyáltalán nem ismertem őket. Anya apjának boltja volt Bedzinben, ő is vasedényes volt. Jó eséllyel üzleti vonalon találkozhatott a két család – a boltok révén. A két családot két házasság is összekötötte. Először

Tobiasz nagybátyám, apám bátyja vette el Maniát, anyám húgát. Anyám valószínűleg a lagzin találkozott Tobiasz öccsével. Egymásba is szerethettek, bár erről anyám valahogy sohasem beszélt. Mindkét család szűkösen élt. Legalábbis én így gondolom.

Anya neve Bala volt, bár a hivatalos iratokban mintha Bajla szerepelt volna. Bár előfordult, hogy Balbina néven írt alá. „Balcia”, emlékszem, apám így szólította anyát. Ha jiddisül beszéltek, anyám Hershelnek szólította apát, ha lengyelül, akkor Hermannak.

Emlékszem, anyám mesélte, hogy hét évet várt apámra, miután besorozták az első világháború alatt. Vagyis 1914 és 1918 között szolgált a seregben, és 1919-ben házasodtak végre össze. Natan bátyám 1921-ben született, én pedig 1922-ben. Az esküvő után a szüleim Magdeburgba költöztek. Súlyos válság volt éppen Lengyelországban, ezért Németországba mentek munkát keresni. Azt gondolom, ez 1920-ban lehetett.

Gyerekkor, fiatalkor, vallás és oktatás

Kétéves voltam, mikor a szüleim visszatértek Lengyelországba. Katowicébe költöztünk. Ott született a két húgom, Zosia és Jadzia (Jadwiga). Katowicében apám gondnok volt egy bérházban.

Anya mindig félt, hogy nem lesz elég pénzünk. Emlékeim szerint nem volt vészes a helyzet... Viszont arra is emlékszem, hogy sokat beszéltek a szüleim az adósságokról. Anyám vitte a háztartást, négy gyerek mellett ez óriási munka volt. Luxusra nem jutott. Egy cselédet tartottunk, mindig lengyelt. A cselédek különféle okokból folyton csak jöttek és mentek.

Otthon lengyelül beszéltünk. Szüleim németül és jiddisül is tudtak. Mi, gyerekek lengyelül és németül beszéltünk. Én egyetlen könyvre emlékszem, ami otthon megvolt nekünk, és az lengyelül volt. Tolsztoj, úgy emlékszem. Szüleim nem sokat olvastak. Nem voltak műveltek, nem volt ilyesmire igényük. Egyszerű emberek voltak. Szüleim barátai mind zsidók voltak. Lengyelekkel nem alakult ki szorosabb kapcsolatuk. A város akkor három nemzetiségű volt: lengyelek, zsidók és németek lakták, és nemigen keveredtek. A zsidók a zsidókkal voltak jóban, és a többi nemzetiség is alighanem a sajátjaival.

Anyám kóser konyhát vitt. Szüleim megtartották a fontos ünnepeket a pészahot, hanukát, purimot. Anyám péntekenként gyertyát gyújtott. Mikor meggyújtotta a gyertyát, áldást is

A Beitner család 1923-ban
1923

mondott rá, de máskor nem imádkozott. Zsinagógába sem igen járt, nem volt kimondottan vallásos. Apám járt ugyan zsinagógába, de csak a nagy ünnepekkor, péntekenként nem. Nem ment hetente, mint a vallásos zsidók. Szakállat sem növesztett, ennél haladóbb gondolkodású volt. De sábeszkor nem dolgoztunk. Akkor jöttek hozzánk vendégek. De azt hiszem, nem tartottuk be az összes előírást. Főztünk, lámpát gyújtottunk, de talán utazni nem utaztunk. Sonkát nem volt szabad ennünk, de a barátaimmal gyakran vettünk sonkás szendvicset, hogy aztán titokban a kapualjban együk meg. Én sosem voltam vallásos. Emlékszem, zsinagógába csak nagy ünnepekkor mentem, és olyankor a zsinagóga kertjében játszottunk a többi gyerekkel. Arra is emlékszem, hogy a bátyám vallási kérdésekről vitázott apánkkal, igyekezett neki bebizonyítani, hogy Isten nem létezik, és az egészzet csak emberek találták ki. Mi lányok nemigen törődtünk a vallással.

Hat éves voltam, amikor beírtak a Berek Joselewicz Általános Iskolába. Nagyon közel laktunk az iskolához... Hát, nem voltam túl jó tanuló. Egyszer még osztályt is kellett ismételnem, a hatodikat. Igen, megbuktam matematikából és fizikából is. Emlékszem, mennyire megviselt a dolog. A szüleim nem büntettek meg érte csak nagyon sajnálták, ahogyan én is. Úgyhogy hatodikban évet ismételtem, és nyolc év alatt végeztem csak el a hét évfolyamos általános iskolát. A középiskolát pedig 14 évesen kezdtem el (1936-ban). A katowicei Lengyel Nőegylet szakiskolájába írtak be, ahova csak lányok jártak. Varrni tanultunk, fűzőkészítést. Engem nem igen vonzott ez a szakma, de a szüleim ezt választották. Mivel nem tanultam túl jól, szakiskolába adtak, hogy tanuljak ki egy szakmát.

Apám a Cionisták Általános Szervezetének^[1] helyi pénztárosa volt. A szüleim szerettek volna kimenni Palesztinába, de sosem volt elég pénzünk, hogy az egész család kiutazzon. Így hát nem vándoroltunk ki. A cionizmus népszerű volt apám testvérei körében is. Anyám is menni akart, de ő nem volt cionista szervezet tagja.

A bátyám, Natan okosabb volt nálam, és tehetségesebb is. Folyton vitatkoztam vele. Nagyon közel álltunk egymáshoz, nagyon szerettük egymást. Natan a szüleimmel és velem ellentétben nem akart Palesztinába menni. Semmi köze nem volt a cionizmushoz, ő inkább a kommunizmus felé húzott.

Irena Wygodzka és akibai barátai Zakopanében 1936

Kilenc éves voltam 1931-ben, amikor csatlakoztam a cionistákhoz, és tagja maradtam a szervezetnek, amíg az működött. A barátaim bátorítottak, hogy lépjek be. A szüleimnek sem volt kifogásuk ellene. Beléptem az Akibába [2]. Az Akiba lett a találkozóhelyünk, ahol héber nyelvet tanultunk, héber dalokat énekeltünk. Nagyon jól éreztük magunkat. Mind Palesztinába akartunk menni. Tanulás, beszélgetések, táborok – így készültünk a kivándorlásra. Az Akibában sokat meséltek nekünk Palesztináról, erkölcsről, büszkeségről, Erec Izrael szeretetéről. Úgy 12-13 éves lehettem, amikor először mentem táborba; voltam Akibás táborban, egyszer talán Hanoár táborban is. De a szüleim ennek már nem örültek annyira. Ki kellett fizetniük a tábor költségeit, és az sokba került. Valahogy mégis mindig sikerült őket rábeszélnem.

A táborokban közéleti, politikai és szexuális témákról és beszélgettünk. Ezek a beszélgetések tudatosították bennem többek között a szexualitást. Nagyon fiatal voltam még, 12-13 éves. Mit tudtunk mi akkoriban erről a témáról? Semmit. A szüleink nem beszéltek ilyesmiről velünk. Én még nem randevúztam. És nem estem könnyen szerelembe sem, vagy ha mégis, az plátói volt. Ott volt az a Moniek Fajner. Ő is bédzini volt és azt hiszem 1937-ben, kiment Palesztinába. Szerelmes volt belém, leveleket írogatott nekem, de én nem válaszoltam neki.

A második világháború és a holokauszt

Talán egy nappal a háború kitörése előtt menekültünk el Katowicéből, mert féltünk a németektől. Mindenki menekült, nem csak a zsidók. De arra senki sem számított, hogy ilyen hamar beérnek minket. Valahol Olkusz felé jártunk, Wolbromban. Onnan visszatértünk Sosnowiecbé, anyám húgához Maniahoz és apám bátyjához Tobiaszhoz, vagyis a legközelebb rokonainkhoz.

Akkor kezdődtek a megszállás borzalmi. Lázadó lány voltam, elhatároztam hát, hogy megszökök. A szüleimnek nem szoltam egy szót sem. A bátyámmal úgy döntöttünk, átmegyünk Lwówba [3] az oroszokhoz [4]. Ez még 1939 szeptemberében történt. Szóval

elmentünk otthonról, és egyre csak gyalogoltunk, gyalogoltunk, néha akadt valaki, aki felvett lovasszekérrel. Elértük Krakkót. Ott láttuk, hogy nem maradt pénzünk. Úgyhogy a bátyám visszament Sosnowieche egy kis pénzt keresni. Végül visszajött Krakkóba apánkkal együtt. Apa is úgy döntött, hogy el kell menekülnie, mivel azokban a bérházakban ahol gondnok volt, sok Volksdeutsche[5] lakott, és hiába volt tisztességes, mégis voltak ellenségei... Onnantól együtt utaztunk. Anyám a húgaimmal Sosnowiecben maradt, nagybátyámmal és nagynénémmel együtt. Elhagytuk Przemyslt, az éjszaka leple alatt úsztunk át a San folyón a szovjet partra, onnan továbbmentünk Lwówba.

A második világháború első hónapjait Lwówban töltöttem. Elsőre drámainak mondanám a helyzetet. Rengeteg lengyel menekült volt ott az ország különböző részeiből. Apa végül szobát bérelt Sewerynéktől. Ők is lengyelek voltak, egy anyuka a fiával meg a lányával. Nagyon kedves és rendes emberek. Natan be akart iratkozni középiskolába, de nem akarták felvenni, mert „bezsenyec” volt, azaz menekült. Lwówban láthatta, milyen is az igazi kommunizmus, és megértette, hogy minden, amit mondtak róla, hazugság volt. Visszahúzódó lett, nem nagyon barátkozott senkivel. Később, amikor én már elmentem (Lwówból Vilniusba) gyakorlatilag egyedül maradt. Apával nem volt kimondottan jó a kapcsolata. 1940-ben Natan öngyilkos lett.

Natan Beitner, Irena testvére, az 1930-as években 1937

1939. decemberében elmentem egy vilniusi “kibucba”[6]. A bátyám kísért ki a vasútállomásra. Apának nem mondtam, hogy elmegyek, mert attól féltem, nem engedne el. Később írtam neki, és apa valahogy meg tudott bocsátani nekem. A kibucba azért mentem, mert ki akartam jutni Palesztinába... Az út teljesen illegális volt, a papírokat a szovjet Oroszországban intézték el nekem.

1941 tavaszán levelet kaptam anymától, amit Sosnowiecből küldött Vilniusba. A levél postán jött. Anya nem fogalmazott egyértelműen, de valami olyasmit írt, sajnálja, hogy nem láthatja többé Natant. Vajon honnan tudhatta, mi történt? Szerintem apa írhatott neki, előlem pedig elhallgatta Natan halálát... Mikor megkaptam a levelet, megkértem Dudek Goldberg barátomat, aki épp Lwówba készült, hogy derítse ki, pontosan mi történt. Ezek

után ő írta meg nekem, hogy Natan öngyilkos lett. És ekkor én visszamentem apámhoz, Lwówba. 1941 májusa volt. Egy hónapra rá kitört a háború Németország és a Szovjetunió között. Dudek Goldberg szintén Lwówba ment. Ő volt az első szerelmem, Dudek Goldberg, Radomból. Vilniusban, a kibucban ismerkedtünk meg. Lwówban rövid ideig együtt voltunk. Mikor kitört a háború, besorozták a szovjet hadseregbe. *C'est tout* – ennyi. Elesett. Köztudott volt, hogy minden felkészítés nélkül küldték ki a közkatonákat a frontra, ágyútöltelékeknek.

Mikor visszatértem Vilniusból, összeköltöztünk apámmal, a Sewerynek szobájában. Egy hónappal a németek bevonulása után került sor a zsidók ellen pogromra^[7]. Akkor halt meg az apám. Engem is elkaptak a pogrom alatt. Végül úgy jutottam ki a Lackiego utcai börtönből, hogy felmutattam az irataimat. A német jól megnézett, látta, hogy fiatal vagyok, szőke, kékszemű, nem tűntem zsidónak. Akárhogy is, volt, a születési helynél az irataimban az állt: Madgeburg, úgyhogy utasítást adott, hogy két másik lánnyal együtt engedjenek ki a börtönből.

Miután apámat a pogromban meggyilkolták, teljesen egyedül maradtam. Mikor elkezdődött a gettósítás, elmenekültem Lwówból. Úgy döntöttem, hogy anyámhoz megyek Sosnowiecbé. Lovaskocsikat intettem le, úgy utaztam. Emlékszem, hogy ahányszor elmentünk egy fészület mellett, keresztet vettem, hogy a kocsisok ne higgyenek zsidónak. Roppant körültekintő voltam... Rémllett, hogy vannak távoli rokonom Olkuszbán, úgyhogy odamentem. Ők adtak pénzt busz- és vonatjegyre, így jutottam el Sosnowiecgig.

A németeknek pontos listájuk volt mindenkiről, aki a Főkörmányzóságból a Reich^[8] területére érkezett, mivel mindenkinek kötelező volt „Kennkarté”-t, személyazonosítót igényelni. A németek összehívtak minket egy gyűjtőhelyre, én is megkaptam a parancsot, hogy jelenjek ott meg. Minket, fiatalokat munkatáborba küldtek. Így hát 1942 februárjában már az oberaltstadti táborban voltam, amit ma úgy hívnak, Hořejší Staré Město^[9]. Eleinte munkatáborként működött és cérnagyár volt benne. A műszakok eltarthattak hajnali 2.30-tól délután 2.30-ig. Utána még ki kellett takarítanunk a tábort, felsikálni a padlót, miegymást... Szörnyű barakkokban laktunk, teli voltak bogárral. A táborban csak lányok voltak, néhányukkal közülük összebarátkoztam.

Hallottam róla, hogy pár hónappal azután, hogy engem elvittek a táborba, Sosnowiecben felállították a gettót. A gettó pontos helye Środula volt, Sosnowiec és Będzin között félúton. Az én családomat is a gettóba küldték. Elkezdtem ötletelni, hogyan juttathatnám be a

oberaltstadti táborba anyámat és a húgaimat. Mindeközben anyám járta Sosnowiec környékét és könyörgött, hogy valaki vigye el a táborig. Végül valaki megunta, és feltette az egyik transzportra. Így értek oda hozzám a táborba még a srodulai gettó végső kiürítése előtt. Az összes többi családtagunkat Auschwitzba vitték, meghalni. Én anyámmal és a húgaimmal a háború végéig az oberaltstadti táborban maradtam. Mindannyian túléltek a háborút.

A háború után: család és kivándorlások

Mikor elhagytuk a tábort, egy ideig Salzburgban voltam (egy "hontalan táborban"^[10]). Anyámmal és húgaimmal együtt maradtunk, mivel nem tudtuk, hová mehetnénk, de szeretnénk volna kijutni Izraelbe (vagyis az akkori Palesztinába). Salzburgban olyan istállóknak laktunk, amelyeket éjszakai szálláshelyekké alakítottak át. Azután Salzburgból továbbmentünk Németországba.

A későbbi férjemmel Németországban találkoztam, még mindig 1945-öt írtunk akkor. A férjem Będzinbe valósi volt és Szyja volt a neve. A háború előtt Stanisław álnéven írt. Baloldali volt, autodidakta, ám nagyon nagy tudású ember. Német és jiddis nyelvből fordított; írni az 1920-as években kezdett. Megjárta sorra Auschwitz, Oranienburg, Sachsenhausen, Dachau, Freiman^[11] táborait. Ez utóbbiban szabadult fel 1945-ben, majd tüdőgyulladással kórházba került. 1946. március 11-én házasodtunk össze, amint kiengedték a kórházból.

**Irena és Stanisław
Wygodzki a háború után**
1947

Mindkét húgom és anyám is Németországból egyből Palesztinába ment. Én is mentem volna utánuk, ám a férjem, lévén lengyel író és kommunista, úgy gondolta, az ő helye Lengyelországban van. Egész felnőtt életében harcolt a szocializmusért, és amikor Lengyelországban eljött az ideje, ő tovább akarta építeni. Mikor összeházasodtunk, a férjem azt a feltételt szabta, hogy visszamegyünk Lengyelországba. Én beleegyeztem, hiszen szerettem. Mások elmentek Palesztinába, Amerikába, mindenféle mentek. Lengyelországba viszont senki sem ment vissza, mert tudták, hogy ott antiszemitizmus van.

Így érkeztünk meg végül Varsóba. A férjem egy ideig a Kulturális Minisztériumban dolgozott, majd pedig otthon. Mást sem akart csinálni, mint írni. Én a fiam születéséig dolgoztam. Adam fiam 1952-ben született; utána jött a lányom, Ewa. Három évvel volt fiatalabb a bátyjánál. Nem

vezettem hagyományos zsidó háztartást, a gyerekeim világi neveltetést kaptak. De meséltem nekik zsidó örökségükről. A férjem és én sosem titkoltuk a származásunkat. A férjem sosem akart Izraelbe menni, 1967-ben azonban mégis úgy döntött, hogy kivándorlunk. Akkor az antiszemitizmus már határtalan méreteket öltött[12]. 1968 januárjában mentünk el. Az az időszak, amíg végül útra keltünk, mindenestül rémes volt. Kémkedtek utánunk, a telefont is lehallgatták. Még a fiunk is menni akart, mert az iskolában is érték antiszemita atrocitások... Ezt a lányom is megtapasztalta.

Lengyelországban a férjemnek megvolt a pénzkereseti forrása – könyveket adott ki. Izraelben viszont nem lehetett sokat keresni írással, még akkor sem, ha az írásait kiadták. Valamiből meg kellett élnünk, ezért Tel Avivban kilenc hónapon kozmetikusnak tanultam. Sokáig, majdnem egy évet kellett várnom az első vendégekre. Keményen dolgoztam, még Lengyelországban megtanultam keményen dolgozni. Később rengeteg vendégem lett. A férjem valamicskét írt. És elkezdett a Jad Vasemnek[13] dolgozni. Szócikketeket írt számukra az Encyclopaedia Judaica-ba, és emlékiratokat is szerkesztett. A férjemnek sok minden nem tetszett Izraelben: az arabokkal szembeni bánásmód és az ortodox zsidók hatalma az ország fölött. A választásokon mindig a Munkapártra szavaztunk. Nagyon hiányzott a férjemnek Lengyelország, a barátai és a múltja. Igazán sehol sem eresztett gyökeret...

Aztán jöttek gondok a gyerekekkel. Számukra Izrael teljesen más világ volt, más volt a klíma, a mentalitás, minden idegen volt nekik. Megpróbálták gyökeret eresztetni Izraelben, de nem jött össze. A fiam úgy döntött, hogy (1975-ben vagy 1976-ban) végleg elhagyja Izraelt. Elvett egy svájci lányt (1985-ben). Együtt beutazták a világot. Voltak Indiában, Új Zélandon, Jamaikán, Dél-Amerikában. A lányukat Sunshine-nak (Napsugárnak) hívják, és Új-Zélandon született. A lányom egy ideig Spanyolországban élt, aztán találkozott egy francia férfival és hozzáment feleségül. Azóta már tíz éve Dél-Franciaországban élnek két kislányukkal.

A férjem 1992-ben halt meg. Utána még sokáig Izraelben maradtam, de végül úgy döntöttem, hogy a gyerekeim közelében szeretnék lenni, Európában. Úgy határoztam, hogy nem térek többé vissza Izraelbe. 2000-ben a lányomhoz költöztem (Franciaországba). Ám úgy alakult, hogy ott nem éreztem jól magamat. Ezért aztán elutaztam Varsóba, hogy megnézzem, milyen lehet ott élni, egyáltalán lehetséges-e, hiszen amióta (1968-ban) eljöttem, egyszer sem jutott eszembe, hogy visszatérjek. Ígyhát ide jöttem, itt vagyok, és nem is olyan rossz nekem. De nem is jó, mert nem érzek különösebb kötődést sem Izraelhez, sem Lengyelországhoz vagy akár Franciaországhoz. Valahol a senkiföldjén maradtam, se nem itt, se nem ott. Izraeli állampolgár vagyok, lengyel útlevelem nincs. A lengyel állampolgárságomat elvették, de megpróbálhatnám visszaigényelni, csak nem tudom, érdemes-e. Ugyanazok a dolgok riasztanak itt is, amik Izraelben. Például a fanatikusok, ők mindenhol egyformák. Úgyhogy komplikált dolog ez, főleg hogy egyedül maradtam. Tudom, hogy nincs már sok időm hátra, ezért is nagy öröm nekem, ha meglátogat a fiam vagy a lányom. És nem kevés ember van, akivel néha tudok beszélgetni. Például irodalmi körökben. A varsói zsidó vallási közösség életében nem veszek részt, sose tettem. Nem is tudom, miért épp most kellene elkezdenem. Sokat olvasok. Leginkább a holokausztról. Valahogy nem tudok túllépni a múlton.

**Irena és Stanisław
Wygodzki a Galileai-tónál
1973**

Irena Wygodzka 2004-ben 2004

- [1] Amikor 1897-ben megalakult a Cionista Világszervezet, egyetlen egységes politikai testületként működött, azonban később a mozgalom politikai pártokra szakadt, köztük a Po'ale Cionra, a Mizraħira, a Radikális Cionistákra és a Revíziós Cionistákra. Azok a cionisták, akik ellenezték a mozgalom e megosztottságát, 1923-tól általános cionistáknak kezdték magukat nevezni, és 1931-ben megalakították saját nemzetközi pártjukat.
- [2] A Hanoar Haivri Akiba egy cionista ifjúsági mozgalom volt, amelynek ideológiája a judaizmus hagyományos értékeit vette alapul. A mozgalmat Krakkóban alapították zsidó diákok szervezeteként. Az Akiba 1924-ben egyesült más nyugat-galíciai zsidó ifjúsági szervezetekkel. Az Akibától különvált csoport később megalakította az Általános Cionisták ifjúsági mozgalmát, a Hanoar Hatzionit, ismertebb nevén a Hanoárt. Az Akiba a holokauszt előtt és alatt Lengyelországban és Közép-Európa más országaiban is tevékenykedett. Tagjai 1930-ban kezdtek el kollektíven letelepedni Palesztinában. A mozgalom a holokauszt előtt kb. 30 000 tagot számlált.
- [3] A mai Lviv (Lemberg) lengyel neve.
- [4] Valójában ukrán területen volt, akkor a Szovjetunióhoz tartozott.
- [5] Náci kifejezés, szó szerinti jelentése "német nép", amely a Németországon kívül élő német nemzetiségűekre vonatkozott. A háború utáni Lengyelországban a "Volksdeutsche" szó sértésnek számított, az "áruló" szinonimájaként használták. Az interjúban Wygodzka asszony helytelenül minden sziléziaira használja ezt a kifejezést, ami sértő a sziléziai közösségre nézve. Hosszú és gyakran heves viták folytak arról, hogy a sziléziaiak külön nemzetet alkotnak-e vagy sem, és a modern történelem

során gyakran kényszerültek vagy kényszerítették őket arra, hogy németnek, lengyelnek vagy cseheknek vallják magukat. Valójában egyesek több kapcsolatot éreztek Németországgal, mint Lengyelországgal, de ezek az identitásbeli kérdések rendkívül összetettek. Az 1940-es náci német népszámlálás során Felső-Szilézia mintegy 400.000-500.000 lakosát automatikusan a német nemzetiségi kategóriába sorolták, és Wygodzka asszony az interjúban leegyszerűsítve a helyzetet azt állítja, hogy "mindannyian Volksdeutsche-ok lettek".

- [6] A kibuc a zsidó közösségi települések egy sajátos típusa. Az első kibucok a XX. század elején alakultak ki. A kibucközösségek alapelve az egyenlőség. A kibucban a fontos döntéseket szavazással hozzák meg, minden vagyon közös, és minden nyereséget a település fejlődésére és a tagok jólétére fordítanak. Az első időkben csak mezőgazdasági tevékenységet folytattak a kibuclakók, ami később ipari és szolgáltató szektorbeli foglalatosságokkal egészült ki. Ma kizárólag Izraelben maradtak kibucok, de a holokauszt előtt Közép- és Kelet-Európában is léteztek kibucok, amelyeket cionista szervezetek alapítottak, hogy kiképezzék és felkészítsék a fiatal zsidókat a Palesztinában való letelepedésre. Néhány kibuc még a második világháború elején is létezett, köztük a vilniusi, ahol Eni Wygodzka élt.
- [7] 1.) 1941. június 30. és július 2. között került sor az első pogromra, a német csapatok bevonulásakor. Zsidók százait verték meg vagy gyilkolták meg "bosszúból" a szovjetekkel való állítólagos "kollaboráció" és az NKVD által elkövetett bűncselekmények miatt (1941 júniusának utolsó napjaiban az NKVD meggyilkolta a Lembergben (Lwowban) fogvatartott ukrán és lengyel politikai foglyokat); 2.) 1941. július 25-27. között került sor a második pogromra, az ún. "Petliura napjaira", amikor a németek által felbujtott és segített helyi ukrán csoportok, valamint lengyelek tömegesen gyilkolták meg és fosztották ki a zsidókat. A pogromnak összesen 1500-2000 áldozata volt; 3.) az Einsatzgruppe C 1941. július 2-16. közötti akciója Lemberg (Lwow) területén, kb. 7000 áldozatot követelt, köztük legalább 5000-en voltak zsidók, akiket tömegesen lőttek agyon.
- [8] Reich - németül birodalom. A német megszállás alatt álló lengyel területek nem voltak egyenlő jogállásúak - a nyugati részeket, köztük Sziléziát és Zagłębie-t, ahol Eni családja élt, a Harmadik Birodalom annektálta, míg Lengyelország középső és déli részeit a Lengyel Főkormányzósághoz csatolták. A Főkormányzóságot Németország pusztán logisztikai okokból különálló közigazgatási egységként irányította.
- [9] Ma a Cseh Köztársaság lengyel határán fekvő város, Trutov része, Horní Staré Město néven.

[10] Az úgynevezett hontalan táborok (DP táborok - Displaced Persons Camp) a háború utáni Európában elsősorban Németországban, Ausztriában és Olaszországban létesítettek táborok, amelyek közép- és kelet-európai menekültek, valamint a náci koncentrációs táborok egykori foglyai számára biztosítottak ideiglenes elhelyezést. Az eredeti elképzelés az volt, hogy a menekültek minél hamarabb haza települnek származási országukba, de sokukat vagy nem lehetett haza telepíteni, vagy nem akartak visszamenni, mert félték az országukban uralkodó politikai helyzet miatti üldöztetéstől.

[11] Ezt a tábort nem sikerült az interjú alapján azonosítani.

[12] Irena Wygodzka az 1968-ban tetőző antiszemita kampányra utal, amelynek kiváltó oka a szocialista blokk országainak az arab oldalon való részvétele volt az 1967-es közel-keleti konfliktusban. Moszkva tisztogatásokat rendelt el az állami intézményekben. 1967. június 19-én a Lengyel Egyesült Munkáspárt [PZPR] akkori első titkára, Wladyslaw Gomulka az állam iránti lojalitás hiányával, valamint azzal vádolta a zsidókat, hogy nyilvánosan lelkesedtek Izrael Hatnapos Háborúban aratott győzelme iránt. Ez volt az antiszemita tisztogatások kezdete. Lengyelország megszakította diplomáciai kapcsolatait Izraellel. 1968. március 8-án a varsói egyetemen diáktüntetésre került sor. A Belügyminisztérium válaszul sajtókampányt indított, és tömegdemonstrációkat szervezett gyárakban és munkahelyeken, ahol a "cionistaikat" és a "bajkeverőket" hibáztatták. Az 1968. márciusi eseményeket követően az összes állami intézményben - a gyáraktól az egyetemekig - folytatódott a tisztogatások nemzetiségi és faji szempontok alapján, és a zsidókat emigrációra kényszerítették. 1968 és 1971 között 15 000-25 000 ember hagyta el Lengyelországot. Az országot elhagyókat lengyel állampolgárságuktól és a visszatérés jogától is megfosztották.

[13] Jad Vasem (Yad Vashem) - a Holokauszt Áldozatainak és Hőseinek Izraeli Emlékhatósága, Jeruzsálemben található múzeum, archívum és emlékhely.